فصلنامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت

شماره پیاپی ۵۹- دوره دوم ، شماره ۴۲ -۱۳۹۷

مقاله شماره ۴- صفحات ۶۵ تا ۸۰

فراترکیبی بر الگوی تربیت شهروندی اسلامی مبتنی بر پژوهش های تجربی

جمال الدین مصطفی[۱]

معصومه صمدی[۲ر*]

مهشید ایزدی[۳]

فهیمه انصاریان[٤]

مجید رستمی بشمنی[٥]

Over there Combine On the Model of Islamic Citizenship Education Based on Empirical Research

Jamaluddin Mustafa[1]

Masoumeh Samadi[2 *]

Mahshid Izadi[3]

Fahimeh Ansariyan [4]

Majid Rostami Beshmani[5]

Abstract

With the aim of developing a model for training Islamic citizen, the above-mentioned research method was selected in order to integrate the results of previous researches from previous empirical sources related to the research from library resources as a statistical population and by purposive sampling method, 15 previous studies were selected for final investigation and qualitative content analysis method was used to analyze the collected data and the results showed that Education of Islamic citizen is one of the seven principles: freedom, justice, preservation of human dignity, moderation in behavior, monotheism, health and rationality, which was approved and validated by experts using Kappa index with the amount of 0.87 and the following suggestions were presented: 1- Education by developing training courses, teachers with the principles developed in this research to implement and consider in their education. 2- Provide serious participation of governmental and non-governmental sectors, especially NGOs active in the field of social, political, economic, cultural and individual education (such as Islamic Propaganda Organization, Police Force, Municipality, Cultural Heritage and Tourism). 3- Provide appropriate social, cultural, economic and political contexts for applying the concept of "Islamic citizenship education" in educational resources and resources.

Keywords: Over there Combine, Model, Citizenship Education, Islamic Resources.

[Downloaded from isoedmag.ir on 2026-11-18]

چکیده

با هدف تدوین الگویی برای تربیت شهروند اسلامی از روش تحقیق فراترکیب به منظور ادغام نتایج تحقیقات قبلی از منابع تجربی پیشین مرتبط با پژوهش از منابع کتابخانه ای بعنوان جامعه آماری و با روش نمونه گیری هدفمند تعداد ۱۵ مطالعه قبلی برای بررسی نهایی انتخاب و از روش تحلیل محتوایی کیفی به روش کدگذاری برای تحلیل اطلاعات جمع آوری شده استفاده گردید و نتایج نشان داد که تربیت شهروند اسلامی از اصول۷گانه مشمول به: آزادی، عدالت، حفظ کرامت انسانی، اعتدال در رفتار، توحید، بهداشت و عقلانیت بوده که با استفاده از شاخص کاپا با مقدار ۰/۸۷ مورد تایید و اعتبارسنجی متخصصان قرار گرفته و پیشنهادات ذیل ارائه گردید: ۱.آموزش و پرورش با تدوین دوره های آموزشی، معلمان را با اصول تدوین شده در این پژوهش جهت اجرا ودر نظر قرار دادن در آموزش خود استفاده نماید. ۲.زمینه مشارکت جدی بخش های دولتی و غیردولتی به ویژه NGO های فعال در زمینه تربیت اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و فردی(همچون سازمان تبلیغات اسلامی، نیروی انتظامی، شهرداری، میراث فرهنگی وگردشگری) فراهم شود. ۳. زمینه ها و بسترهای مناسب از لحاظ اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی به منظور بکارگیری مفهوم "تربیت شهروندی اسلامی" در منابع ومحتواهای آموزشی فراهم شود.

کلید واژه: فراترکیب، الگو،تربیت شهروندی، منابع اسلامی.

.....

[۱] گروه تربیت و مشاوره، واحدتهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی تهران، ایران. **Email:jamal.hija@gmail.com**

[۲و*] گروه تعلیم و تربیت اسلامی، پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش، تهران، ایران- استاد مدعوگروه تربیت و مشاوره، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد- اسلامی، تهران، ایران(**نویسنده مسوول**) **Email: fsamadi30@yahoo.com**

[۳]گروه تربیت و مشاوره، واحدتهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی تهران، ایران. **Email: dr.izadi.mahshid1452@gmail.com**

[4] گروه تربیت و مشاوره، واحدتهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. **Email: f.ansarian110@yahoo.com**

[۵] گروه مدیریت، دانشگاه آزاد اسلامی واحدنراق، نراق، ایران. **Email: dr.rostamimaj@gmail.com**

مقدمه

شهروندی، از مهمترین "ایده" های اجتماعی است که به منظور کمک به شناخت بهتر جامعه، روابط درونی آن و "هدایت" کنش ها و رفتارها بوجود آمده است. این مفهوم، مانند هر مفهوم دیگر، در بستر تاریخی-اجتماعی ودرون شبکه های مفهومی، محتوا و معنای خود را در برداشته است؛ این محتوا و معنا همواره ثابت نبوده و به "اعتبار" تحولات پدید آمده در جوامع و رویکردهای نظری، دستخوش تغییر شده است. در اغلب این تعارف، جنبه های "حقوقی" شهروندی مورد تاکید قرار گرفته است. با این همه، تجربه شهروندی تنها به پایگاه حقوقی فرد بستگی ندارد، بلکه به "روابط بین افراد و گروههای اجتماعی" نیز وابسته است (هاشمی،۱۳۸۹: ۱٤۲). شهروندی، پیوندی میان فرد و جامعه را در قالب حقوق، تعهدات و مسوولیت ها منعکس می سازد و چهارچوبی برای تعامل افراد، گروه ها و نهادها ارائه می کند. در حقیقت، شهروندی«مجموعه ای قوانین رسمی و عُرفی است که علاوه بر امکان حضور و دخالت جدّی شهروندان در امور سیاسی جامعه ی خویش، موجب حفظ صیانت از اصول اساسی حیات انسانی آنها و بهره مندی ازشرایط و امکانات رفاه اجتماعی

[Downloaded from isoedmag.ir on 2026-11-18]

است که در تنظیم روابط افراد با یکدیگر و تعاملات ملّت و دولت(روابط اجتماعی) موثر است.(هاشمی،۱۳۸۹: ۱٤۲). پریور[1]،(۱۹۹۹)، معتقد است که مفهوم شهروندی تا حد زیادی وابسته به "شرایط کشورخاص و جامعه ی ویژه" می باشد و هر فرهنگی نیز شهروند ویژه ی خود را می طلبد. برای مثال در کشور انگلیس و آمریکا، شهروند به کسی گفته می شود که با شبکه های اجتماعی نظیر انجمنها، گروه ها، سازمان ها، احزاب و... در ارتباط باشد. (فرمهینی فراهانی،۱۳۸۹: ۱۱). بحث تربیت شهروندی در جامعه امروزی از اهمیت ویژه ای برخوردار است و مورد توجه متخصصان تعلیم وتربیت و جامعه شناسان قرار گرفته است.ژیرو۲،(۱۹۸۳)، تعلیم و تربیت شهروندی مفهومی چالش برانگیز است که با "ایدئولوژیها"ی مختلف و انتظارات تجویزی همراه است. لذا، با اصطلاحهای دیگر مانند تربیت سیاسی، تربیت اخلاقی و تعلیم و تربیت مدنی، تعلیم و تربیت ملی گرایانه، تربیت اجتماعی و سواد سیاسی به کار برده می شود. تربیت شهروندی، "نگاه" ویژه ای به یادگیری دانش، توانایی و نگرش هایی دارد که فرد را در تعامل موثر و مطلوب با دیگران و ازسوی دیگر، ماهیت پیچیده و بحث انگیز مفهوم تربیت شهروندی، موجب ارائه ی برداشت ها و تعاریف مختلفی از آن شده است.(جمالی تازه کند و دیگران،۱۳۹۲: ۲) و در این میان، جایگاه نظام تعلیم و تربیت و عنصر اصلی آن که همانا "برنامه ی درسی" و هسته ی آن که برنامه ریزی مبتنی بر"محتوای کتب درسی" می باشد، در جهت شکل گیری تربیت شهروندی برکسی پوشیده نیست. تعلیم و تربیت شهروندی مفهوم ی چالش برانگیز است که با ایدئولوژی های مختلف و انتظارات تجویزی همراه است، به این دلیل با اصطلاحات دیگر مانند تعلیم و تربیت سیاسی، تعلیم و تربیت اخلاقی، تعلیم و تربیت مدنی،تعلیم و تربیت ملی گرایانه، تعلیم و تربیت اجتماعی و سواد سیاسی به کار برده می شود. در این باره لطف آبادی(۱۳۸۵) می نویسد: از آنجا که شهروندی یک فرآیند مربوط به تمام عمر است؛ همه افراد در طول زندگی خود نیازمند آموزش های متناسب با شهروندی در مراحل گوناگون زندگی هستند. دانش آموزان نیز نیازمند آن هستند که در زمینه های اخلاقی، رشد اجتماعی و دانش و درک درست از جهان آموزش ببینند. در تمام تصمیم گیری های مربوط به خودشان در خانه و مدرسه و جامعه مشارکت کنند وبه عنوان یک شهروند به صورتی فعال در مناسبات اجتماعی با احوال خودشان قرار گیرند. اهداف تربیت شهروندی بستگی زیادی به نوع نظام های سیاسی یک کشور دارد. مالن[1] (۲۰۰۸) بر این باور است که هدف تربیت شهروندی در مدارس عمومی آمریکا باید القای ارزش ها و اصول دمکراتیک، پرورش مهارت های تفکر انتقادی و مسئله گشایی، درگیر کردن فراگیران در مباحثات پیرامون مسائل و موضوعات گوناگون و فراهم کردن فرصت های یادگیری اجتماعی غنی به منظور پرورش افراد وظیفه محور و سیاست مدار باشد. وولف2 (۱۹۹۹) معتقد است که مربیان و پرورشکاران در صدد تحقق مجموعه ای از اهداف مختلف از طریق تربیت شهروندی هستند. به لحاظ تاریخی بسیاری از برنامه های آموزشی شهروندی به دنبال پرورش احساس غرور و افتخار ملی در دانش آموزان از طریق مطالعه تاریخ یا موسسات سیاسی کشور بوده اند. برخی از

---

1. Pryor 2. Giroux 3. Malan 4. Woolf

مربیان رویکردی ارسطویی اتخاذ کرده اند. بدین معنی که فرد برای اینکه انسانی با فضیلت محسوب شود باید در امور جامعه سهیم گردد و به همین منظور به فراگیران ارزشمندی خدمت به کشور، به عنوان مثال از طریق خدمت سربازی آموخته می شد. با این وجود برخی افراد بر تعلیم اصول عدالت اجتماعی به عنوان هدف اساسی تربیت شهروندی تاکید می ورزند. سرانجام بسیاری از دمکرات های مشارکت طلب از آموزشی حمایت می کنند که به دانش آموزان بیاموزند تا در محیط کار، مدرسه، خانواده فردی فعال باشند. این گروه از آموزش و پرورشی حمایت می کنند که دانش آموزان را قادر می سازد تا در مدرسه و محیط زندگی به تمرین مشارکت بپردازند. المعامری (۲۰۰۹) می نویسد که تربیت شهروندی در برخی از کشورها بر پرسشگری مبتنی است. به عبارت دیگر تربیت شهروندی قصد دارد تا

[Downloaded from isoedmag.ir on 2026-11-18]

تفکر انتقادی را در فراگیران بپروراند تا بدین طریق آن ها را در بررسی انتخاب ها و ارزیابی تصمیماتی که بر زندگی فردی و اجتماعی‌شان تاثیر می‌گذارد، یاری رساند. در مقابل، برخی دیگر از کشورها تمایل دارند تبعیت و همشکلی را در بین دانش آموزان ترغیب کنند. این نوع تربیت شهروندی به دنبال پرورش وفاداری شدید فراگیران نسبت به حکومت می‌باشد ولو اینکه چنین حکومتی در راستای مصلحت عمومی عمل نکند. به عبارت دیگر دانش آموزان به منظور پذیرش نظم اجتماعی و سیاسی و احترام، مراجع قدرت، آداب و رسوم و سنت ها آماده می شوند، بدون اینکه درباره آن ها تامل داشته باشند. برای اشاره به این گونه تربیت شهروندی کشورهای عربی منطقه را نام برد. شورای ملی مطالعات اجتماعی آمریکا (NCSS)[1] بیان می کند که هدف اصلی مدارس این است که دانش آموزان را به عنوان شهروندان فعال و مشارکت‌جو آماده کنند. این آمادگی به دانش آموزان کمک می کند تا دانش، نگرش و مهارت های مورد نیاز برای پذیرش مسئولیت یک شهروند در جامعه ای دمکراتیک را کسب کنند.

مبانی نظری

تربیت شهروندی ریشه در ماهیت دموکراسی دارد. دموکراسی نیاز به شهروندانی فعال، مطلع و مسئولیت پذیر دارد. شهروندانی که خواستار مسئولیت پذیری در قبال خود و اجتماعشان هستند و در فرایندهای سیاسی هم شرکت می کنند و فرد را ملزم به داشتن دانش، مهارت و فهم لازم برای بر عهده گرفتن یک نقش موثر در جامعه بمنظور مبدل ساختن افراد جامعه به شهروندانی آگاه، متفکر و مسئول که وظایف و مسئولیت های خود را به خوبی می شناسند، می باشد و به هر فرد، فرصت های مناسبی برای مشارکت در عرصه های مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و زیست بومی را فراهم می آورد(فرمهینی فراهانی،۱۳۸۹: ۳٦). تربیت شهروندی تابع فضای سیاسی، اقتصادی و فرهنگی حاکم بر آن جامعه است و با مقوله ی آموزش ارزش ها به شدت گره خورده است و پیچیدگیها و رموز حاکم بر هر جامعه ای تصویری متفاوت به شهروندان و صلاحیت های ضروری آن ها می دهد(فرمهینی فراهانی،۱۳۸۹: ۷۹). اگرچه توجه به مسأله اهمیت و ضرورت تربیت شهروندی در

---

1. American National Council for Social Studies

جوامع امروزی موضوعی جدید است (قاسم پور خوشرودی، حیدری۱۳۹٤: ۲۷٦). و سابقه پرداختن به آن در جوامع غربی به زمان حکمای بزرگ یونان چون سقراط، افلاطون و ارسطو باز میگردد. با این وجود به نظر می رسد که در پر تو تحولات و دگرگو نی های عمیق اجتماعی و ارتباطی که نقش بسزایی به افزایش آگاهی های مردم داشته است ، ضرورت پرداختن به این موضوع در جوامع کنو نی به و یژه در جوامع اسلامی نیز احساس می شود(بهشتی و همکاران،۱۳۹٦: ۸٤). تربیت شهروندی ترکیبی از دانش، مهارتها، مفاهیم، عقاید، ارزشها و نگرشها است که فرد را به مشارکت در متعلقات ملی، اجتماعی، جهانی ترغیب و تحت تاثیر قرار می دهد(هاوارد۱، ۲۰۰۵:1). درگزارش مطالعه ی تربیت شهروندی انجمن بین المللی ارزشیابی و پیشرفت تحصیلی آمده است که تمامی جوامع معاصر دارای این نگرانی و دل مشغولی عمیق هستند که چگونه نوجوانان و جوانان خود را برای زندگی شهری و شهروندی آماده کنند و راه و رسم مشارکت در مسائل اجتماعی را به آنان بیاموزند در این گزارش که به عنوان یک سند معتبر برای بسیاری از محققان و پژوهشگران سراسر دنیا مورد استفاده واقع می شود(وزیری، جهانی،۱۳۸۵: ۱٦۸). کوایگلی توسعه دانش ، مهارت

1 - Howard

[Downloaded from isoedmag.ir on 2026-11-18]

ها و نگرش های شهروندی در فراگیران راتربیت شهروندی می داند که دانش شهروندی شامل مهارت های عقلانی مورد نیاز برای فهمیدن و توضیح دادن، مقایسه، ارزیابی ، اصول و عملکرد دولت و شهروندی و مهارت شهروندی شامل مهارت های مشارکتی است که شهروندان را قادر می سازد تا خط مشی دولت را تحت نظارت و تأثیر قراردهند و نگرش شهروندی عبارت از ویژگی های شخصیتی، خلق و خوها و تعهدات مورد نیاز مانند احترام به ارزش افراد، صداقت،مداراو شکیبایی، همدردی، وطن پرستی، تعهد به حقوق بشر، نفع عمومی در حفظ و گسترش حکومت دموکراتیک و شهروندی است(فرمهینی فراهانی،۱۳۹۲: ۵۵).

تربیت شهروندی در منابع اسلامی: فرهنگ ناب اسلامی همواره با آموزه های وحیانی خود از کتاب جاودانه قرآن کریم خواسته است تا انسان را به آن بلندای انسانیت برساند .آن چنان که در خور و شأن اوست و برای آن خلق شده است .اوج وحضیض انسان در آینه ی وحی از پستترین موقعیت تا برترین درجات محفوظ در نزدخداوند میباشد .باتوجه به برداشتی که از جامعه مدنی از دیدگاه اسلام ارائه شده، میتوان گفت" تربیت مدنی اسلامی "تربیتی است که به پرورش اعضای جامعه توحیدی در راستای رسیدن به سعادت و کمال که یکی از اهداف اصلی اسلام است میپردازد. نگاهی گذر ا به فرهنگ غنی اسلامی، بیانگر این است که جوامع اسلامی هم از منظر نظری و هم از حیث تجربه عملی، قابلیت ایجاد جامعهایی مدنی، مبتنی برتعالیم تربیتی عالیه اسلامی را دارند و شاهد این مدعا توجه فراوان دین اسلام به ابعاد مختلف فردی و اجتماعی و روابط انسانها وارائه آموزه های دینی متعدد برای بهبود الگوی زندگی در جامعه اسلامی است که نمونه ایی از این الگوهای تربیتی شامل:حذف برتری نژادی و عشیره ها و قبول تقوا بعنوان ملاک برتری در تربیت شهروندی؛ رعایت عدالت بعنوان یکی از اهداف تربیتی رسالت؛کرامت بعنوان اصول تربیتی احترام به حقوق شهروندی؛ احسان بعنوان تربیت نوع دوستی؛ تحقق آزادی و استثمار و استبداد گریزی و رعایت تسامح و تساهل به عنوان تحمل و محترم شمردن آراء دیگران می باشد. نظام اجتماعی اسلام، یک نظام عقیدتی است و با رویکرد امت سازی، به جای ملت سازی، در چهارچوب جامع آن، شهروندی مفهوم تازه ای به خود می گیرد که هر مسلمانی در هرگوشه ای از جغرافیای عام آن، دارای حقوق و تکالیفی می شود و با توجه به این که تربیت شهروندی با جهان بینی و ایده آل های آن امت اسلامی ارتباط دارد، ضرورت طراحی الگوی تربیت شهروندی از منظر منابع اسلامی بیش از پیش جلوه گر می شود(کاظمی زاده،۱۳۹٤: ٦). نگاهی گذرا به فرهنگ غنی اسلام نشان می دهدکه جوامع اسلامی ازحیث نظری و عملی، قابلیت ایجاد جامعه ی مدنی مبتنی بر تعالیم تربیتی اسلامی را دارند. دین اسلام به ابعاد مختلف حیات اجتماعی و روابط انسان ها توجه فراوان داشته، آموزه های متعددی برای بهبود الگوی زندگی در جامعه ی اسلامی ارائه کرده است از جمله: حذف برتری نژادی و عشیره ای و قبول تقوا به عنوان ملاک برتری در روابط اجتماعی(حجرات: ۱۳)، رعایت عدالت به عنوان یکی از آرمان های جامعه ی اسلامی(حدید:۱۳)، اصل کرامت و احترام به حقوق شهروندی (اسرا:۷۰)، احسان به عنوان الگوی نوعدوستی(نحل:۹۰)، استثمار ستیزی و استبدادگریزی به منظور حذف موانع رشد فرهنگ شهروندی(زخرف:٥٤)، تسامح و تساهل به منظور محترم شمردن آرای دیگران(توبه:٦١).(حیدری و همکاران،۱۳۹۲: ۲۵). براین اساس می توان عنوان کرد که دین مبین اسلام توجه ویژهای به مباحث مربوط به حقوق و تربیت شهروندی و همچنین ابعاد و مؤلفه های آن دارد. براین اساس می توان عنوان کرد که دین مبین اسلام توجه ویژه ای به مباحث مربوط به حقوق و تربیت شهروندی و همچنین ابعاد و مؤلفه های آن دارد. در منابع اسلامی به طور کلی تربیت شهروندی شامل مجموعه عوامل زیر است:

قانون محوری: روح ادیان توحیدی به شمار می رود و محور وحدت بخش جامعه و رفع تنازعات است، " شریعت" تعبیر قرآنی" قانون" است « ....لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا... ما برای هر قومی از شما شریعت و طریقهای مقرّر داشتیم،مائده: ٤٨».

آزادی(در عقیده و ایمان): نقطه شروع پیدایش و رمز بقای جامعه ی مدنی توحیدی است و گرچه در قران کلمه «آزادی» نیامده است اما از یک طرف با محتوای آیات : « لا اکراه فی الدّین قد تَبَیّن الرّشدُ مِن الغیّ: در دین هیچ اجباری نیست و راه از بیراهه به خوبی

[Downloaded from isoedmag.ir on 2026-11-18]

آشکار شده است، بقره: ۲۵٦» و یا «إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا : ما راه را به او نشان دادیم یا سپاس گزار خواهد بود یا ناسپاس، انسان: ۳» و از طرفی دیگر، این مفهوم با مولفه های «قانون گرایی، پرورش تفکر انتقادی، تکثرگرایی، رشد عقلانیت» ارتباط مستقیم دارد.

عدالت وبرابری: تنها یک جامعه برابر، یک جامعه عادلانه است این مفروضی است که نظریه پردازان سوسیالیست و بالاخص متفکران کمونیست بدان تمسک می جویند. در قرآن مجید آیات بسیاری در باره ی عدالت وبرابری ذکر شده است.«انْ الله یامَرْبالْعَدلْ والاحْسانْ: به راستی خدا به عدالت و احسان و بخشش فرمان می‌دهد، نحل: ۹۰» که تعادل بین عدل واحسان رمز سلامتی جامعه است.«لَقَدْ اَرْسَلْنا بالْبَينات وَ اَنْزَلنا مَعْهَم الكِتابِ وَالميزان ليقوم الناسِ بالْقِسْطْ: همانا ما پیامبران خود را با دلایل روشن فرستادیم و با آنان کتاب و ترازو [ی تشخیص حق از باطل] نازل کردیم تا مردم به عدالت بر خیزند، حدید: ۲۵ ».

کرامت ذاتی انسان: قرآن کریم انسان را موجودی صاحب کرامت ازجانب خداوند میداند: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ: همانا فرزندان آدم را کرامت بخشیدیم:اسراء:۷۰». این کرامت نظری میتواند بزرگواری های ارزشی و عملی فراوانی به همراه داشته باشد. به سبب همین کرامت باید همه تعالیم اخلاقی و حقوقی با عنایت به این اصل نظری و در سازگاری کامل با آن تنظیم شوند .هنگامی که بپذیریم انسان گوهری کریم و ارزشمند است، خواه ناخواه بر این باور خواهیم بود که نه تنها آزادی، امنیت، و غیره حق اویند، بلکه باید به گونهای تفسیر و تنظیم شوند که با کرامت وی سازگار باشند(جوادی آملی،۱۳۷۷: ۱۰۳-۱۰۱). از نظر اسلام انسان موجود شریف وباکرامتی است که هیچ وقت نباید شرافت وعزت او لطمه بخورد ، چون انسان جانشین و خلیفه خداست. در دین مبین اسلام انسان فارغ از نژاد،رنگ و زبان وجنسیت ودین ارزشمند است و خود این مطلب، مفهوم کثرت گرایی را به اذهان متبادر می سازد.

خدا محوری: یکی از عام ترین اصول در تربیت اسلامی اصل خدامحوری است. این اصل جوهره ی اساسی رفتار یک فرد دیندار را تشکیل می دهد و مهم ترین اصل ایجاد تمایز تربیت شهروندی از دیگر رویکردهای شهروندی به شمار می آید. به طور مشخص مفهوم خدامحوری عبارت است از :«إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ، حمد: ۵»؛ که بر این اساس، انجام و یا قصد انجام کلیه اعمال و رفتار انسان براساس ملاک و معیارهایی که خداوند برای آنها تعیین کرده است، به منظور کسب رضایت الهی. جریان این امر در شهروندی ناظر بر نحوه ی عملکرد انسانها براساس خدا محوری است.

ادب: ادب واژه‌ای است عربی به معنای خواندن و به همین جهت، عرب به کسی که مردم را برای اطعام دعوت می‌کند «آدِبٌ» گوید. ابن منظور می‌گوید: «اصل "آدب" دعا و خواندن است، و ادب گفته شده، به خاطر اینکه مردم را به سوی خوبی‌ها می‌خواند و از بدی‌ها نهی می‌کند». حضرت علی(ع) ادب را به مواردی از احکام خود چنین تعریف می‌نمایند: الف: ادب، کمال آدمی است. ب: ادب بهترین خوی است؛ ج: بهترین شرافت، ادب است؛ د: ادب نیکوترین همنشین، بهترین میراث برای فرزندان، بهترین پشتیبان و همنشین برای انسان خواهد بود. در تحقیقات مختلف نیز منابع تجربی ابعاد و مولفه های مختلفی را برای تربیت شهروندی معرفی کرده اند که در بخش پیشینه ی پژوهش به آنها اشاره شده است.

پیشینه پژوهش

مسئله تربیت شهروندی از دیدگاه و منابع مختلفی مورد توجه قرار گرفته است که در این میان منابع اسلامی توجه ویژه ای به تربیت شهروندی داشته اند و تربیت شهروندی نیز براساس منابع اسلامی بارها مورد واکاوی قرار گرفته است، از جمله ی این پژوهش ها می توان به این موارد اشاره کرد: خان محمدی و همکاران(۱۳۹۹) که در پژوهشی با عنوان" طراحی الگوی فرهنگ شهروندی اسلامی-ایرانی مبتنی بر روش فرا ترکیب و راهکارهایی برای توسعه ی آن" به این نتیجه می رسند که: در ابعاد حقوقی و وظیفه ای: حقوق و

[Downloaded from isoedmag.ir on 2026-11-18]

وظایف: سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، مدنی، الکترونیکی و قانونی، اخلاقی و دینی و در بعد ارزشی: ارزش های انسانی و اخلاقی، دینی و اجتماعی در فرهنگ شهروندی دارای جامعیت معرفی شده است؛ فاتحی و همکاران(۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان "تحلیل مبانی تربیت شهروندی از منظر آموزه های قرآن کریم" به این نتیجه می رسند که توحیدمحوری،کرامت ذاتی انسان، مسئولیت پذیری، ازخودگذشتگی و ایثار، همدلی و وحدت، خودآگاهی، مدارا یا تساهل و تسامح، امر به معروف و نهی از منکر، خوش خلقی، دوری از منکرات اخلاقی، رعایت سجایای اخلاقی، جانبداری از حق و ترویج حق طلبی ، صدق، وفای به عهد، صلح طلبی و پرهیز از جنگ و آشوب، پرهیز از سخن ناحق، وحدت و همدلی، امانتداری، تعاون وهمکاری.؛ صالحی و همکاران(۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان" ارائه الگویی برای تربیت شهروند تراز جامعه اسلامی بر اساس رهیافت هایی از رساله الحقوق امام سجاد" به: خدامحوری، رعایت حقوق بشر، امنیت اجتماعی، کسب مال حلال، احترام به عقاید دیگران و خضوع در برابر مردم، احترام به ارزش ها و سنت ها، عدالت و برابری افراد،آزادی افراد در بیان عقاید، رعایت تسامح و تساهل،حق شرکت در مسائل جاری جامعه، مسئولیت در برابر محیط زیست، قانون پذیری، مسئولیت پذیری در برابر اندام ها، مشارکت در امور جامعه، تفکر منطقی و انتقادپذیری، تحمل و سعه صدر؛ محمدی و همکاران(۱۳۹۶)در پژوهشی با عنوان" تحلیل مفهومی مراحل و ابعاد تربیت شهروندی" مهمترین پیامدهای توجه به ابعاد شناختی- نگرشی، انگیزشی عاطفی و همچنین رفتاری- عملی را در: پرستش و عبادت خداوند یگانه؛ دستیابی به حیات طیبه؛ نیل به مقام عبودیت و قرب؛ پرورش روحیه اعتدال؛ تربیت انسان عاقل و عالم؛ مسئولیت پذیری.کیشانی فراهانی و همکاران(۱۳۹۲)،در پژوهشی با عنوان"مولفه های اساسی تربیت شهروندی اسلامی ایرانی" نتیجه ی : ارزشمندی، هدفمندی، روشمندی، نوعدوستی، مردم سالاری دینی، شایسته سالاری، جستجوگری، استقلال فردی، کفایت، سلامت، وطن دوستی و اعتدال را نشان دادند. سبحانی نژاد و همکاران(۱۳۹۲)در پژوهشی تحت عنوان" بررسی تربیت مدنی از دیدگاه امام علی(ع) با تأکید بر نهج البلاغه" عوامل مطرح در قالب چهار محور: تحکیم ایمان و عقیده، ترویج اخلاقیات در جامعه، عدالت و حقوق شهروندی را در تربیت مدنی نشان داده. حیدری و همکاران(۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان" اصول تربیت مبتنی بر مبانی ارزشی تربیت شهروندی از منظر اسلام"، توحیدمحوری، عدالت محوری، آزادی، عقلانیت، احترام به کرامت انسان، ، تعاون و برادری و شور و مشورت؛ و ایضاً، پور طهماسبی و تاجور(۱۳۹۰) در" حقوق و تربیت شهروندی در نهج البلاغه" مولفه های: توطن و تعلق، کرامت، اخوت، حریّت، مشارکت، حق و تکلیف، جهان وطنی، عدالت اجتماعی، آزادی، و حقوق انسانها، قانون گرایی، عدالت و برابری، تقسیم کار، وجود کارگزاران لایق و دانشمند، امکان انتقاد. اخگر و خلیلی(۱۳۸۵)، در پژوهش" مؤلفه های تربیت شهروندی از منظر قرآن و سنت" مولفه های دانایی محوری، احساس برابری، آزادی بیان و اندیشه، تفکر انتقادی، حقوق بشر، شور و مشورت، احساس تعهد، وطن دوستی، نوع دوستی، مسؤولیت پذیری، عزت واعتماد به نفس و حسن ظن، اطاعت از قانون، مشارکت سیاسی، مشارکت اقتصادی، تحمل و سعۀ صدر، امانتداری، احترام و حفظ کرامت انسانی را نتیجه گیری می کنند. همانگونه که اشاره شد تحقیقات مختلفی در ارتباط با تربیت شهروند اسلامی براساس منابع مختلف اسلامی پرداخته شده است وهر کدام ابعاد و جنبه های مختلفی را مورد توجه قرار داده اند، برهمین اساس با توجه به گسترش کاربرد تحقیقات کیفی در حوزه منابع اسلامی تربیت شهروند اسلامی، نیاز است نتایج این تحقیقات به شیوه های منسجم و سازمان یافته با یکدیگر تلفیق شوند تا بتوان از نتایج آنها برای حمایت سیاست گذاری ها، تصمیم گیری ها و ارایه برنامه های آموزشی مختلف بهره گرفت. فرا ترکیب نوعی مطالعه کیفی است که یافته های تحقیقات کیفی در زمینه یک موضوع را به عنوان داده به کار می گیرد؛ بنابراین، نمونه های مطالعه فراترکیب را مطالعات کیفی تشکیل می دهند که محقق براساس سوال پژوهی مورد علاقه، آنها را وارد مطالعه می کند(ساندولسکی[1]، ۲۰۰۸). به عقیده بروکس[2] و همکاران (۱۹۹٤)، رویکرد فراترکیب در مقایسه با مطالعات کیفی اولیه، به مراتب برای تولید نظریه مناسب تر است. این رویکرد می تواند در حمایت از نظریه های موجود، تفسیر و تشریح دقیق تر آنها و نیز در تکمیل نظریه ها بکار گرفته شود. فراترکیب منجر به ارتقای تعمیم

[Downloaded from isoedmag.ir on 2026-11-18]

پذیرتری نظریه ها شده و درک جامع تر و عمیق تری را از پدیده ها فراهم می نماید؛ این روش می تواند بر محدودیت اغلب مطالعات کیفی (انزوا و تعمیم پذیری محدود آنها) فایق آید و به تولید مقولات، کدها و تفسیرهای رده بالاتری بیانجامد.

سوالات پژوهش

مطالعات فراترکیب برای درک کسب بینش جامع از پدیده های نادر، موضوعات حساس و یا جمعیتهای با دستیابی مشکل مناسب هستند. بنابر آنچه گفته شد در این پژوهش تلاش شده است تا با استفاده از
رویکرد فراترکیب به سوالات پژوهشی زیر جواب داده شود:

۱- مطالعات تجربی کیفی مرتبط با هدف پژوهش کدامند؟

۲- براساس پژوهش های کیفی انجام شده ، اصول و ابعاد تشکیل دهنده تربیت شهروند اسلامی کدامند؟

۳- الگوی نهایی تربیت شهروند اسلامی براساس مطالعات قبلی چگونه است؟

روش شناسی پژوهش

این پژوهش از نظر هدف کاربردی و برحسب نحوۀ گردآوری داده های پژوهش از نوع اسنادی فراترکیب[1] است برای دستیابی به هدف پژوهش از روش تحقیق فراترکیب استفاده شده است که فراترکیب به عنوان یک روش پژوهش همچون فراتحلیل در تحقیقات کمی در تلاش است تا به ادغام نتایج تحقیقات کیفی مرتبط با یک هدف بپردازد ودراین پژوهش از روش سندلوسکی و باروسی[2](۲۰۰۷) استفاده شده است که شامل این هفت مرحله بود: ۱-تنظیم پرسش های پژوهش ۲- بررسی نظام مند متون ۳- جست وجو و انتخاب مقاله های مناسب٤- استخراج اطلاعات منابع ۵- تجزیه و تحلیل و ترکیب یافته های کیفی٦- کنترل کیفیت کدهای استخراجی ۷- ارائه ی یافته ها. در تحقیق حاضر جامعۀ آماری شامل پژوهش های پیشین کیفی بودکه(مقالات، طرح ها و پایان نامه ها) در زمینۀ تربیت شهروندی از دیدگاه منابع اسلامی انجام شده است .در زمینه ی نمونه گیری، مرتبط ترین مطالعات با استفاده از رویکردی هدفمند انتخاب شدند که در بررسی های انجام گرفته در این زمینه ۱۵ پژوهش انتخاب شد که در آن ها دربارۀ تربیت شهروندی براساس منابع اسلامی بحث شده بود . برای تحلیل داده ها از رویکرد تحلیل محتوای کیفی به

---

1. Sandulsesky 2. Brooks

روش کدگذاری کیفی استفاده شد.پایایی کدهای استخراج شده از یافته های مطالعات با دریافت دیدگاه و تأیید تعدادی از خبرگان فلسفه تعلیم وتربیت با استفاده از شاخص کاپا دربارۀ کدها بررسی شد.

[Downloaded from isoedmag.ir on 2026-11-18]

یافته های پژوهش

در این پژوهش از فراترکیب استفاده گردید که در مقایسه با رویکرد فراتحلیل کمی که بر داده های کمی ادبیات موضوع و رویکردهای آماری تکیه دارد، فراترکیب بر مطالعات کیفی متمرکز بوده است؛ به عبارت دیگر، فراترکیب، ترکیب تفسیر تفسیرهای داده های اصلی مختلف است(زیمیر، ۲۰۰۶). فراترکیب به نگرشی نظام مند دست می یابند .این نگرش از راه ترکیب پژوهش های کیفی مختلف به دست می آید و به کشف موضوعات و استعاره های جدید و اساسی منجر می شود. با این روش، دانش جاری پژوهشگر ارتقا می یابد و در او دیدی جامع و گسترده درمورد مسائل پدید می آید .فراترکیب مستلزم بازنگری دقیق و عمیق پژوهشگر است تا بتواند یافته های پژوهش کیفی مرتبط را ترکیب کند. در این پژوهش، از روش هفت مرحله ای فراترکیب سندلوسکی و باروسی(۲۰۰۶) استفاده شده است که مراحل آن شامل تنظیم پرسش های پژوهش، بررسی نظام مند متون، جستوج و و انتخاب مقاله های مناسب، استخراج اطلاعات مقاله، تجزیه و تحلیل و ترکیب یافته ها، کنترل کیفیت و ارائۀ یافته ها می شود .درادامه و دربخش یافته های پژوهش، چگونگی انجام دادن جست وجوی سیستماتیک و انتخاب مقاله های مناسب برای تحلیل کیفی و کمی شرح داده می شود.

گام اول: تنظیم پرسش های پژوهش؛ پارامترهای تحقیق شامل چه چیزWhat ، چه جامعه ایWho، محدودیت زمانی When ، چگونگی روش How است که براساس پرسشهای پژوهش شکل گرفته است.

گام دوم: بررسی نظام مند متون؛ جامعۀ آماری پژوهش را تمام اسناد علمی، گزارش های پژوهشی، پایگاه های داده ونشریه های داخلی مرتبط در تربیت شهروندی از منظر منابع اسلامی در طی سال های اخیر انجام شده اند را تشکیل می دهد.

گام سوم: جست وجو و انتخاب مقاله های مناسب؛ برای انتخاب مقاله های مناسب براساس الگوریتم مشاهده شده در شکل ۱ ، پارامترهای مختلفی مانند عنوان، چکیده، محتوا، دسترسی، وکیفیت روش پژوهش ارزیابی شده است.

تعداد منابع پیدا شده	٤٠
تعداد مقالات تایید شده	٢٥
تعداد مقالات برای بررسی چکیده	٥
تعداد مقالات تایید شده برای بررسی چکیده	٣
تعداد مقاله ها برای بررسی کامل محتوا	١٤
تعداد مقاله های تایید شده برای بررسی کامل محتوا	١٠
تعداد مقاله ها برای ارزیابی روش شناسی	٥
تعداد مقاله های تایید شده برای ارزیابی روش شناسی	٢
تعداد مقالات پذیرفته شده ی نهایی	١٥

جدول۱: مشخصات پژوهش های شناسایی شده

گام چهارم: استخراج نتایج؛ اطلاعات مقاله ها براساس مرجع مربوط به هر مقاله شامل نام و نام خانوادگی نویسنده، به همراه سال انتشار مقاله و اجزای هماهنگی بیان شده در هر مقاله طبقه بندی شد.

سوال اول: مطالعات تجربی کیفی مرتبط با هدف پژوهش کدامند؟

جدول۲): مطالعات تجربی مورد تایید برای پژوهش:

مولف	تاریخ	نام اثر	محل ثبت

[Downloaded from isoedmag.ir on 2026-11-18]

سالار	۱۳۹۱	بررسی مفهوم و گستره آموزش تربیت شهروندی در نهج البلاغه	دانشگاه مازندران
سبحانی نژاد و همکاران	۱۳۹۲	بررسی تربیت مدنی از دیدگاه امام علی علیه السلام با تاکید بر نهج البلاغه	پژوهش در مصائل تعلیم وتربیت
اخگر و خلیلی	۱۳۹۵	مولفه های تربیت شهروندی از منظر قرآن وسنت	پژوهش های اجتماعی اسلام
خوشرودی و همکاران	۱۳۹٤	مطالعه وضعیت و موانع توجه به مولفه های تربیت شهروند اسلامی در دانشگاه	فرهنگ در دانشگاه اسلامی
صالحی و همکاران	۱۳۹۸	ارائه الگویی برای تربیت شهروند تراز جامعه اسلامی براساس رهیات هایی از رساله حقوق امام سجاد علیه السلام	فصلنامه تربیت اسلامی
پورطهماسبی و تاجور	۱۳۹۰	حقوق و تربیت شهروندی در نهج البلاغه	پژوهش نامه علوی
علم الهدی	۱۳۷۹	چشم اندازی به تربیت مدنی از دیدگاه اسلام	مجموعه مقالات تربیت اسلامی
حیدری و همکاران	۱۳۹۲	اصول تربیت مبتنی بر مبانی ارزشی تربیت شهروندی از منظر اسلام	مجله مهندسی فرهنگی
تهرانی دوست	۱۳۸۳	حقوق بشر در نهج البلاغه	منیر
دلق پوش	۱۳۹۳	بررسی مفهوم تربیت شهروندی در نهج البلاغه و استخارج دلالت های تربیتی آن	واحد تهران مرکزی
فاتحی و همکاران	۱۳۹۸	تحلیل مبانی تربیت شهروندی از منظر آموزه های قرآن کریم	پژوهش دینی
کیشانی فراهانی و همکاران	۱۳۹۲	مولفه های اساسی تربیت شهروندی اسلامی- ایرانی	مطالعات ملی
کاظمی و بهرامی	1389	بررسی برخی از مولفه ها و اصول تربیت شهروندی و کرامت انسانی از منظر اسلام و قرآن	همایش
ملاسلمانی و همکاران	۱۳۹۰	بررسی مبانی تربیت اجتماعی از دیدگاه امام سجاد(ع) درصحیفه سجادیه	روانشناسی تربیتی
طاهرپور	۱۳۹٤	تربیت اسلامی در عصر جهانی شدن: مفهوم، مبانی، اصول و روشهای تربیت شهروندجهانی از دیدگاه قرآن کریم	فردوسی مشهد

براساس تحلیل های صورت گرفته و تحلیل محتوای مقالات، ۱۵ مقالهٔ نهایی به منظور بررسی و تحلیل محتوا انتخاب شدند.

گام پنجم: تجزیه و تحلیل و تلفیق یافته های کیفی؛ در این تحقیق، براساس مطالعات پیشین برای تمام اطلاعات استخراج شده کدی درنظر گرفته شد و سپس با درنظرگرفتن مفهوم هریک از این کدها، در یک مفهوم مشابه دسته بندی شد. براین اساس، مفاهیم تحقیق مشخص شدند.

براساس تحلیل های صورت گرفته و تحلیل محتوای مقالات، ۵۵ مقالهٔ نهایی انتخاب شدند و درمجموع ٦ مقوله کلیدی و ۱۵ مفهوم و ٤۸ کد برای مؤلفه های تربیت شهروندی براساس مبانی تجربی کیفی پژوه های اسلامی کشف و برچسب گذاری شدند .یافته ها در این مرحله نشان داد در مطالعات گذشته تاکنون چنین مطالعهٔ نظام مندی انجام نگرفته است و هریک از مطالعات پیشین، فقط به جنبه ای ویژه از مقولهٔشناسایی و استقرار استعداد تربیت شهروندی براساس یکی از منابع اسلامی توجه داشته اند و هیچ یک از تحقیقات چارچوبی منسجم و نظام مند نداشته اند.

[Downloaded from isoedmag.ir on 2026-11-18]

سوال دوم: براساس پژوهش های کیفی انجام شده ، اصول و ابعاد تشکیل دهنده تربیت شهروند اسلامی کدامند؟

جدول ۳): تحلیل محتوا ی مطالعات تجربی پژوهش:

مقولات کلیدی	مفاهیم اصلی	کدها	فراوانی نسبی
اصل آزادی	آزادی اندیشه	احترام به اندیشه و عقاید، مردم سالاری دینی، شایسته سالاری	٪۵۸
اصل عدالت	دادن حق	شناخت حقوق، دفاع از حقوق بشر	٪۸۷
	عدالت	عدالت،	٪۹۰
اصل حفظ کرامت انسانی	نوع دوستی	احسان، بخشش، توجه به محرومین، ایثار و از خودگذشتگی،	٪٦۸
	احترام	احترام به پدر و مادر، محبت ودوستی، احترام به همسایه، احترام به خود و دیگران	٪۵۹
	رازداری	امانت داری، عیب پوشی	٪٦۰
اصل اعتدال در رفتار	رفتارمناسب	ادب، انصاف، شجاعت، خوشرویی، صبر، عزت و شکوه	٪۵۲
	بی ریایی	صداقت و راستگویی، مسئولیت پذیری	٪٦۳
	کسب حلال	مبارزه با فساد، امنیت و رفاه، کسب و کار و درآمد حلال	٪٤۵
اصل توحید	انجام اوامر الهی	امر به معروف و نهی از منکر، قدردانی ونعمت پروری، صدقه دادن	٪۷۵
	خدامحوری	یکتاپرستی، ایمان اسلامی، مبناقرار دادن اوامر الهی، برتری فرمان خدا	٪۱۰۰
اصل بهداشت روانی و جسمانی	مهارت زندگی	خویشتن داری، خودشناسی، مهارت حل مسئله و تصمیم گیری، برخورد منطقی و سنجیده جهت حل مشکلات	٪٤۸
	بهداشت فردی وجتماعی	نظافت وپاکیزگی، سلامت فردی و اجتماعی، منظم بودن	٪۵۷
اصل عقلانیت	جستجوگر	پرورش تفکر، حقیقت جویی، آینده نگری، توانایی داشتن تفکرا نتقادی	٪۵۱
	تدبیر	شور و مشورت، مشارکت پذیری	٪٦۹

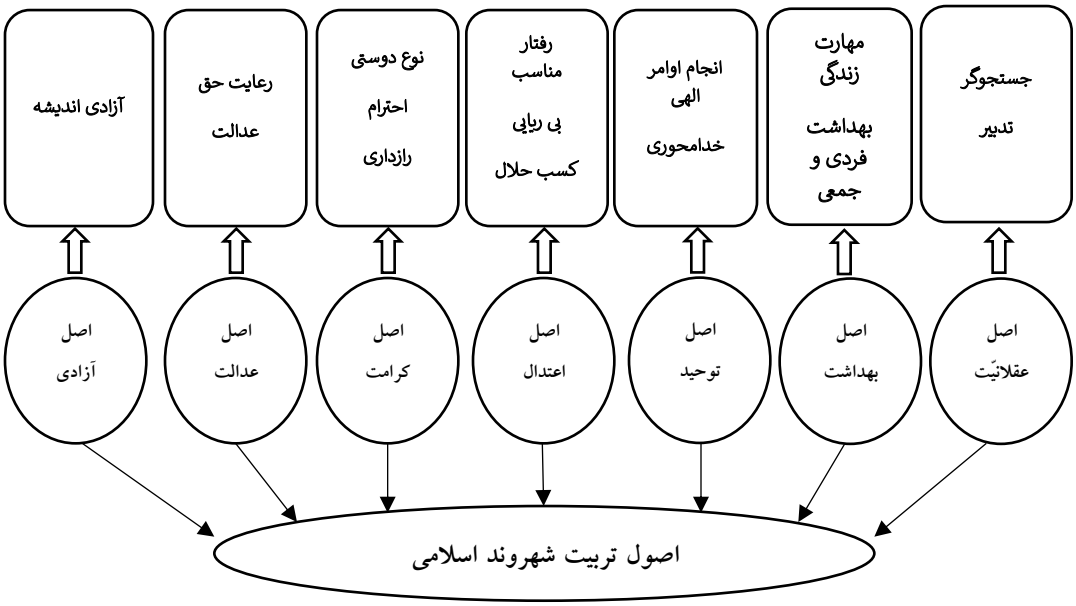
گام ششم: کنترل کدهای استخراجی؛ منظور کنترل مفاهیم استخراجی، از مقایسهٔ نظر پژوهشگر باچندنفرخبره استفاده شده است که برای بررسی آن از شاخص کاپا استفاده گردید که شاخص کاپا بین صفر تا یک نوسان دارد و هرچه مقدار سنجه به عدد به یک نزدیک تر باشد، نشان می دهد توافق بین متخصصان وجود دارد.

[Downloaded from isoedmag.ir on 2026-11-18]

برای بررسی و کنترل کدهای استخراج شده از شاخص کاپا استفاده گردید که براساس نتایج بررسی ها میزان شاخص کاپا برابر با ۸۸٪ بود که براساس نظر گویت(۲۰۱٤) مقدار کاپای بین ۱ و ۰/۸ عالی و قابل قبول است که براساس نتایج این پژوهش مقدار کاپا نشان دهنده مناسب بودن اصول و مولفه هابراساس نظر متخصصان می باشد.

گام هفتم: ارائۀ یافته ها؛ براساس مطالعات پیشین و کدهای استخراج شده، مؤلفه های اصلی تربیت شهروندی در هفت بعد اصلی تربیتی به شرح زیربه دنبال پاسخ به سوال سوم و در قالب یک الگو ارائه شده است:

سوال سوم: الگوی نهایی تربیت شهروند اسلامی براساس مطالعات قبلی چگونه است؟

شکل۱: الگوی تربیت شهروندی اسلامی

شکل۲ الگوی نهایی تربیت شهروندی را براساس منابع تجربی اسلامی نشان می دهد که براساس نتایج تربیت شهروند اسلامی از هفت اصل یا بعد به عنوان اصول تربیت شهروندی براساس تحقیقات پیشین مورد تاکید منابع اسلامی است شامل اصل آزادی، اصل عدالت، اصل حفظ کرامت انسانی، اصل اعتدال در رفتار، اصل توحید، اصل بهداشت و اصل عقلانیت، اصول تدوین شده در این پژوهش به عنوان اصول تربیت شهروند اسلامی مورد توجه قرار گرفته است.

بحث و نتیجه گیری

این پژوهش به منظور شناسایی و دستیابی به یک الگوی جامع از تربیت شهروندی اسلامی براساس مطالعات تجربی تربیت شهروند اسلامی باتاکید برمنابع اسلامی انجام گردید و برای دستیابی به این هدف به تحلیل محتوای مطالعات تجربی مرتبط با عنوان پژوهش و ادغام نتایج پرداخته شد که رویکرد تحقیق فراترکیب برای این منظور مورد استفاده قرار گرفت و رویکرد فراترکیب همچون فراتحلیل در تحقیقات کیفی به ادغام نتایج می پردازد که نتایج ادغام مطالعات تجربی مرتبط با تحقیق نشان داد که در مجموع مطالعات، هفت بعد اصلی به عنوان ابعاد و اصول تربیت شهروندی اسلامی مورد تاکید و توجه قرار گرفته است.

[Downloaded from isoedmag.ir on 2026-11-18]

براساس جامعه مدرن ومتفاوت بودن نگاه شهروندی در جامعه امروزی به تربیت شهروندی نسبت به زمان قدیم می توان گفت که دین مبین اسلام با توجه به کامل بودن در بین ادیان و مکاتب مختلف فکری همچون جامعه مدرن در همان اوایل به فکر تربیت شهروندان بوده است وبنابراین در منابع مختلف اسلامی و تحقیقات مرتبط با تربیت شهروند اسلامی به تربیت شهروندی پرداخته شده است و هرکدام از پژوهش ها ابعادی از تربیت شهروندی را مورد توجه قرار داده است وبه همین خاطر در این پژوهش به ادغام نتایج در راستای رسیدن به یک الگو و اصول جامع تربیت شهروند اسلامی پرداخته شد. براساس نتایج این پژوهش تربیت شهروند اسلامی شامل هفت اصل اساسی است که باید مورد توجه متخصصان تعلیم وتربیت اسلامی قرار گیرد؛ ۱- اصل آزادی: در ارتباط با آزادی در منابع مختلف و متخصصان تاکید زیادی بر آزادی داشته اند وآزادی را در تمام جنبه های سیاسی، اجتماعی و عقیدتی مورد توجه قرار داده اند. (مطهری،۱۳۷۳: ٦٥) از آزادی به عنوان یکی از مقدس ترین استعدادهایی که در بشر وجود دارد و آدمی به شدت به آن نیازمند است یاد می کند. در واقع اصل آزادی از اصول مهم در تربیت شهروندی در جامعه مدرن نیز می باشد ونتایج این پژوهش هم براهمیت ویژه این اصل در تربیت شهروند اسلامی براساس منابع تجربی اسلامی اشاره می کند. ۲-اصل عدالت: عنصر عدالت از چنان اهمیت والایی در اسلام برخوردار است که به عنوان مهم ترین هدف بعثت انبیا از آن یاد شده است، که خداوند در قرآن می فرماید همانا ما پیامبران خود را با ادله و معجزات به خلق فرستادیم و برایشان کتاب و میزان نازل کردیم تا مردم به عدالت قیام کنند(حدید: ۲۵). در این پژوهش نیز نشان داده شد که منابع تجربی اسلامی نیز بر وجود عدالت در تربیت شهروند اسلامی اهمیت ویژه داده شده است وتقریبا تمامی پژوهش هابر وجود اصل عدالت در اصول تربیت شهروندی تاکید کرده اند. ۳- اصل کرامت انسانی: کرامت انسانی و حفظ آن از مهم ترین بعدهای تربیت شهروندی اسلامی است که در این پژوهش براساس ادغام نتایج پژوهش های قبلی مورد تاکید قرار گرفته است ودر قرآن کریم نیز به عنوان ختم الکلام تمامی منابع متون بارها مورد تاکید قرار گرفته است وبه عنوان یک اصل تربیت شهروناسلامی و حتی در

[Downloaded from isoedmag.ir on 2026-11-18]

منابع غیر اسلامی غیر اسلامی نیز بر آن تاکید ویژه ای شده است و درقرآن کریم در آیه ۷۰ سوره اسراء بیان می دارد که ما فرزندان آدم را کرامت بخشیدیم و بر دریا و خشکی سوار کردیم واز چیزهای خوش و پاکیزه روزی دادیم و بر بسیاری از مخلوقات خویش برتری سان بخشیدیدم. این آیا براهمیت ویژه حفظ و کرامت انسانی تاکید دارد. ٤- اصل اعتدال در رفتار: نوع رفتار و برخوردهای انسانی در سطح جامعه از اهمیت والای برخوردار است و در منابع اسلامیبر تربیت شهروندی در بعد اعتدال در رفتار در زیر مولفه های داشتن رفتار منسب، انجام فعالیتهای بی ریا وخیرخواهانه و همچنین کسب و کار حلیل در منابع اسلامی مورد توجه قرار گرفته است واز اهمیت خاصی برخوردار است وبنابراین در مطالعات تجربی تربیت شهروند اسلامی نیز به عنوان یک اصل تربیتی شناخته شده است. ٥- اصل توحید: توحید، خدامحوری و توجه به دستورات و اوامر الهی که توسط پیامبران وکتب آسمانی مخصوصا قرآن کریم مطرح شده است به عنوان یکی از مهم ترین موارد در تربیت شهروندان آورده شده است؛ اصل خدا محوری به عنوان یک مبنای ارزشی در فلسفه تربیتی اسلامی جایگاه خاص و منحصر به فردی دارد که باید در تربیت شهروند اسلامی موردت اکید قرار گیرد.٦- اصل بهداشت جسمانی و روانی: در دین اسلام تاکید زیادی بر روان وجسم سالم شده است وبارها تاکید شده است که روان خود را از عواطف ناخوشایند درون فردی دور نماییم و از ایجاد تعارضات درونی و بین فردی نیز به شدت در راستای سلامت روانی بپرهیزیم. اعتقادات مذهبی باعث افزایش سلامت جسمی و روانی افراد شده ورابطه مستقیمی بین مذهب و سلامت وجود دارد(صدری، ۱۳۸۰). ۷-اصل عقلانیت: شخصیت انسان از ابعاد مختلفی همچون، جسمانی، عاطفی، اجتماعی و اخلاقی و عقلانی و .... تشکیل شده است ودر منابع مختلف نیز بر تربیت همه جانبه تاکید شده است ودر منابع اسلامی نیز توجه به عقلانیت به عنوان یک اصل تربیتی برای شهروندان باید مورد توجه قرار گیرد. تربیت عقلانی انسان به عنوان خلیفه خدا در زمین در قرآن کریم به عنوان یک اصل و رکن اصلی تربیتی مورد توجه قرار گرفته است. در قرآن کریم در سوره های مختلفی من جمله بقره؛ مائده؛ انفال وطور نیز به منزلت عقلانی انسان اشاره شده است.

[Downloaded from isoedmag.ir on 2026-11-18]

براساس نتایج این پژوهش اصول تربیت شهروند اسلامی شامل هفت اصل بود که این اصول در مقایسه با جامعه مدرن امروزی لازم وضروری است و برهمین اساس پیشنهاد گردید که آموزش و پرورش با تدوین دوره های آموزشی و ضمن خدمت به عنوان یک ابزار در جهت وحدت و انسجام اجتماعی معلمان را با اصول تدوین شده در این پژوهش جهت اجرا ودر نظر قرار دادن در آموزش خود استفاده نماید.فراهم کردن زمینه مشارکت جدی بخش های دولتی و غیردولتی به ویژه NGO های فعال در زمینه تربیت اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و فردی(همچون سازمان تبلیغات اسلامی، نیروی انتظامی، شهرداری، میراث فرهنگی وگردشگری). فراهم کردن زمینه ها و بسترهای مناسب از لحاظ اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی به منظور بکارگیری مفهوم "تربیت شهروندی اسلامی" در منابع ومحتواهای آموزشی از دیگر پیشنهادات ارائه شده در این مقاله بوده است.

منابع

قرآن مجید.

باقری، خسرو.(۱۳۷۹). نگاهی دوباره به تعلیم و تربیت اسلامی، تهران :مدرسه.

جوادی آملی، عبدالله.(۱۳۷۷).فلسفه ی حقوق بشر، قم: انتشارات اسراء، چاپ دوم.

حیدری، محمد حسین، و نصرتی هشی،کمال، و نریمانی، محمد. (۱۳۹۲) اصول تربیت مبتنی بر مبانی ارزشی تربیت شهروندی از منظر اسلام.مهندسی فرهنگی،۸(۷٦): ٤۹-۲٤.

دلق پوش، فرهاد. (۱۳۹۳).مفهوم تربیت شهروندی در نهج البلاغه و استخراج دلالت های تربیتی آن. پایان نامه کارشناسی ارشد، چاپ نشده، دانشکده ی روان شناسی و علوم اجتماعی دانشگاه آزاد واحد تهران مرکزی.

فاتحی، فواد، و فیاض، ایراندخت، و بهشتی، سعید، و بلندهمتان،کیوان. (۱۳۹۸). تحلیل مبانی تربیت شهروندی از منظر آموزه های قرآن کریم. پژوهش دینی، (۳۹): ۲٦۳-۲۳۵ .

فتحی و اجار گاه، کورش و دیباو اجاری، طلعت . تربیت شهر وندی .تهران :نشر کویر، 1381 ش.

فتحی واجارگاه، کورش.(۱۳۸۱). تربیت شهروندی .تهران :فاخر.

قاسمپور خوشرودی، عرفانه؛ صفار حیدری، حجت(۱۳۹٤). مطالعه وضعیت و موانع توجه به مولفه های تربیت شهروند اسلامی در دانشگاه(مطالعه موردی دانشگاه مازندران)(بر اساس نهج البلاغه) .فرهنگ در دانشگاه اسلامی،۵(۲): ۲۹٤-۲۷۳.

کیشانی فراهانی، عزت الله، و فرمهینی فراهانی، محسن، و رهنما، اکبر. (۱۳۹۲). مولفه های اساسی تربیت شهروندی اسلامی ایرانی. مطالعات ملی، ۱٤(٤):۷٤-۵۱

[Downloaded from isoedmag.ir on 2026-11-18]

لطف آبادی، حسین. (۱۳۸۵). آموزش شهروندی ملی وجهانی همراه با تحکیم هویت ونظام ارزشی دانش آموزان. نوآوری های آموزشی،۵(۱۷): ٤٤ – ۱۱.

مطهری، مرتضی .تعلیم و تربیت در اسلام .تهران :صدرا، چ سیزدهم، 1367 ش.

محمدی، حسین، و مزیدی، محمد، و بهشتی، سعید. (۱۳۹٦). تحلیل مفهومی مراحل و ابعاد تربیت شهروندی. رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، ۸(٤):۱۰٤–۸۳.

نریمانی، محمد.(۱۳۸۹). بررسی میزان رعایت مبانی، اصول و مؤلفه های تربیت شهروندی بر اساس آموزه های اسلامی با نظر سنجی از دانش آموزان متوسطه اصفهان. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه اصفهان.

نهج البلاغه .شریف رضی.(۱٤۲۱). قم :مؤسسۀ انصاریان.

وزیری، مژده، و جهانی، شیدا. (۱۳۸۵). مهارت ها ی شهروندی مورد نیاز دانش آموزان دبستان های شهرستان زلزله زده ی بم. نوآوری های آموزشی، ۵(۱۷): ۱۸۲–۱٦۳ .

Howard, R., at al (2005). What School Administrators Need to Know About Character and Citizenship Educatio

[Downloaded from isoedmag.ir on 2026-11-18]